

Л. В. Ярмол

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії та філософії права,
канд. юрид. наук, доц.

С. Вандьо

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
студентка IV курсу

ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК ІЗ ПРАВОМ

© Ярмол Л. В., Вандьо С., 2015

Проаналізовано загальнотеоретичні положення щодо розуміння сутності свободи. Розкрито поняття, значення свободи. Охарактеризовані окремі види свободи. Проаналізовано взаємозв’язок свободи та права. З’ясовано співвідношення “свободи у праві” та “права на свободу” та їх значення.

Ключові слова: свобода, права, право, людина, відповідальність, держава.

Л. В. Ярмол, С. Вандьо

ПОНЯТИЕ, ЗНАЧЕНИЕ СВОБОДЫ И ЕЕ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ПРАВОМ

Проанализированы общетеоретические положения относительно понимания сущности свободы. Раскрыто понятие, значение свободы. Охарактеризованы отдельные виды свободы. Проанализирована взаимосвязь свободы и права. Выяснено соотношение “свободы в праве” и “права на свободу” и их значение.

Ключевые слова: свобода, права, право, человек, ответственность, государство.

L. V. Yarmol, S. Vandyo

THE NOTION AND THE MEANING OF FREEDOM AND ITS CONNECTION WITH LAW

General theoretical principles regarding the understanding of the essence of freedom are analyzed. The notion and meaning of freedom are outlined. Certain types of freedom are characterized. A connection between freedom and law has been identified. The correlation between “freedom in law” and “rights for freedom” and their meanings are established.

Key words: freedom, rights, law, person, responsibility, state.

Постановка проблеми. Свобода – це складне, а деякою мірою неоднозначне явище, яке виступає людською можливістю власного вибору та незалежністю від впливу зовнішніх чинників. Свобода є природною ознакою, втіленням сенсу життя людини та її призначення. Вона розкриває усю сутність людини і слугує її життєвим орієнтиром.

Питання свободи як теоретико-правової категорії характеризуються варіативністю підходів до її визначення, неоднорідністю думок щодо її властивостей та новими дослідженнями її багатогранних проявів. Саме тому доцільно буде дослідити таке складне, проте не менш важливе явище, як свобода та розкрити її суть.

Метою дослідження є визначення поняття “свободи”, розкриття її значення та сутності, а також аналіз її взаємозв’язку з правом.

Стан дослідження. Дослідженню свободи як теоретико-правової категорії присвячені праці багатьох видатних вчених. Серед найвагоміших можна виділити роботи С. С. Алексєєва, Ф. А. Гаєка, В. А. Гапоненка, О. І. Дунаса, Г. Г. Кіріленко, О. О. Пунди, П. М. Рабіновича, С. С. Сливки, В. Тимошенко та багато інших. Дослідження свободи як чинника функціонування демократичної політичної системи проводили Дж. Лок, Б. Констан, Т. Пейн, Є. Бентам, Дж. Адамс, А. Гамільтон, Т. Джеферсон, Дж. Дьюї та інші вчені.

Виклад основних положень. У філософських вітчизняних та зарубіжних словниках знаходимо такі визначення поняття свободи. Свобода – це одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) “може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами” [1]. В. Л. Петрушенко зазначає, що свобода – фундаментальна властивість людини, яка зумовлена її неспеціалізованістю, життєвою неузасадненістю та некоріненістю у буття та проявляється через здатність людини самій визначати зміст, мету та спрямованість своїх дій, мати можливість обирати тип і спосіб поведінки (вибір) [2, с. 186]. У сучасному філософському словнику за редакцією В.Є. Кемерова визначено поняття свободи так: “Свобода – це здатність людини оволодівати умовами свого буття, долати залежності від природних і соціальних сил, зберігати можливості для самовизначення, вибору своїх дій та вчинків” [3, с. 439].

На нашу думку, свобода виступає фундаментальною характеристикою особи. Свободу людини можна розглядати у двох аспектах. Перший аспект – це внутрішня свобода; другий аспект – зовнішня свобода. Внутрішня свобода надана людині з народження, є вродженою її властивістю. Внутрішній аспект свободи може, наприклад, проявлятися у свободі людини думати, вірити, дотримуватися певних переконань, поглядів тощо. Юридичне право не може втручатися у внутрішній аспект свободи та її регламентувати. Тому, проголошення у законодавстві окремих держав таких свобод, як думки, віри, переконань не є юридично правильним. Йдеться про свободи вираження тих чи інших проявів свідомості людини.

Погоджуючись загалом з розумінням свободи О. Пунди а саме, що “свобода – це можливість прояву з боку суб’єкта своєї волі на ґрунті усвідомлення законів розвитку природи і суспільства;... свобода – це здатність людини діяти у відповідності до власних цілей та інтересів, спираючись на пізнання об’єктивної необхідності (дійсності)” [4, с. 12–13], хочемо також ще наголосити, що свобода може проявлятися і в бездіяльності. Також, на нашу думку, свобода – це пізнання не лише об’єктивної дійсності, але і суб’єктивної.

Отже, свобода – це природний стан людини, за якого вона чинить певні діяння (дію чи бездіяльність) відповідно до своєї волі, бажання та внутрішнього переконання.

У соціально-філософській праці Гаєка “Конституція свободи” зазначається, що стан свободи – це стан взаємин між людьми, коли примус одних супроти інших буде мінімальний [5, с. 19].

Варіативність понять, які визначають термін “свобода” ґрунтується саме на неоднозначних думках щодо її суті.

З давніх-давен люди, зокрема європейці, входять в історію поділеними на вільних і рабів. Розвинуте рабовласницьке суспільство, побудоване у країнах Європи (Греція та її колонії, Римська імперія та її провінції), було закономірним етапом розвитку людської цивілізації. Суспільство – це було антигуманним і відверто несправедливим. Більшість його членів – раби – були перетворені з суб’єкта права на об’єкт права. Раба можна було не лише купити чи продати, але й віддати у публічний будинок, кинути до домашньої в’язниці чи навіть стратити за вироком домашнього суду [6, с. 36].

Юрист Ульпіан стверджував, що: “З точки зору цивільного права раби вважаються ніким”, *servi res sunt* – раби є речами (Ulpianus, *Regulae*. 19.9) [7, с. 41–42].

Свобода вільного може дуже різнитися від свободи залежного, але тільки в межах незалежності, якої зовсім не має раб. Вона завжди означає можливість особисто діяти відповідно до

власних рішень і планів, на протигагу становищу того, хто був незворотно об'єктом волі іншого, кого за довільним бажанням могли змусити чинити так або інакше. Освячена віками фраза, якою часто описували таку свободу, є “незалежність від будь-яких бажань іншого” [5, с. 20].

Від народження людина є вільною. Вона незалежна у своїх думках, поглядах, переконаннях, а також вона вільна у виборі своєї поведінки. Особа у повсякденному житті керується власною волею відповідно до власних інтересів, потреб, бажань та поставленої мети. Так, свобода постає природною властивістю людини, що закладена у саму її сутність та виступає невіддільним благом кожного. З огляду на це, можемо стверджувати, що свобода виступає беззаперечною цінністю для усього суспільства.

Свобода людини як можливість власного вибору, можливість діяти за власною волею та відповідно до власних інтересів і потреб, незалежно від впливу зовнішніх чинників є природною ознакою, закладена у людську сутність еволюційно [4, с. 10].

Видатний науковець С. С. Алексеев стверджує: “Свобода не є результатом інтелектуального творіння... вона дійсно дана людям самою природою, вона - “божий дар”, один з найбільш високих проявів людської природи, сутності того унікального, що властиве людині як істоті розумній - вищій свідомості. І у цьому зв'язку свобода є втіленням сенсу життя людини, її призначенням, тим найбільш визначним, що може і повинно дати людині дійсне щастя, життєве задоволення. Чому? Відповідь на це питання вочевидь є простою. Тому що людина, яка, залишаючись істотою біологічного порядку (одиницею із “зоологічного світу”, частиною організованих спільностей живих організмів), наділена надзвичайно величчям з того, що може створити природа - розумом. А розум за своєю сутністю і є свобода; свобода - його, розуму, невід'ємна зрозуміла риса, данність і атрибут” [8, с. 93–94].

Розрізняють декілька видів свободи. Як зазначає Г. Г. Кіріленко: “У свободи різні лиця” [9, с. 3]. Зокрема, вирізняють фізичну, інтелектуальну, моральну, політичну та внутрішню свободу.

Фізична свобода є відсутність всякого роду матеріальних перешкод. Тому ми говоримо: вільний кругозір, вільний простір, вільне місце, вільна теплота (незв'язана хімічно), вільний перебіг річки, якщо він не перегороджується горами і шлюзами тощо. Навіть вільне проживання, вільний друк означають відсутність обтяжливих умов, які, як перешкоди до насолоди, звичайно супроводжують ці речі. Але найчастіше поняття свободи представляється у нашому мисленні предикатом, необхідною приналежністю тваринних істот, своєрідна відмінність яких полягає в тому, що їх рух виходить з їхньої волі, тому їх, за відсутності матеріальної перешкоди, і називають вільними.

Інтелектуальна свобода, яка споріднена з фізичною свободою, повинна зайняти місце поруч з нею.

Фізична свобода, як було зазначено, стосується тільки матеріальних перешкод, за відсутності яких вона негайно ж і виникає. Але було помічено в інших випадках, що людина, не будучи пов'язана жодними матеріальними перешкодами, в силу одних мотивів, якими є, наприклад, загрози, обіцянки, небезпеки тощо, утримується чинити так, як би потрібно згідно з її волею. Внаслідок цього і зародилося питання: чи точно ще вільна людина? Або ж дійсно сильний затримуючий мотив, як і фізична перешкода, здатний зупинити та унеможливити вчинок, згідно з правдивою волею? Відповідь на це не могла бути затримною, а саме: ніколи мотив не може так діяти, як фізична перешкода [9, с. 14–16].

Мотив ніколи не може бути поборений сам по собі і ніколи не може мати безумовної влади. Він завжди може бути переможений сильнішим протилежним мотивом, якщо такий буде в наявності і виявиться спонукальним для даного в індивідуальному випадку людини. Бо ми не одноразово бачимо, що навіть нескінченно найсильніший з усіх мотивів, збереження життя, все-таки переважається іншими мотивами, як, наприклад, у разі самогубства, жертвування життям заради іншого, заради думок і заради інших інтересів; і навпаки, що всі ступені жорстоких тортур іноді перемагаються одною простою думкою, що в іншому випадку доведеться втратити життя [9, с. 16–17].

Фрідріх А. Гаєк у своїй праці наголошує, що: “першим значенням слова “свобода”, з яким варто було б зіставити наше вживання цього терміна, є те, що узагальнено називаємо

окремішністю. Це “політична свобода”, участь людей у виборі свого уряду, у процесі законотворчості та в контролі над виконавчою владою. Але вільний (у цьому сенсі) народ не є обов’язково народом вільних людей” [5, с. 21].

Застосування поняття свободи більше до колективу, аніж до окремих осіб, доцільне тоді, коли говоримо про бажання народу бути вільним від іноземного ярма і самому визначати власну долю. Прихильники індивідуальної свободи підтримували таке прагнення національної волі, і це призвело до міцної, хоча й неспокійної спілки між ліберальними та національними рухами XIX ст. Але хоча ідея національної свободи близька до ідеї особистої свободи, це не те саме; і зусилля досягнути першу не завжди свідчить про прагнення другої [5, с. 21].

Ще одне значення “свободи” – “внутрішня” чи “метафізична” (інколи також “суб’єктивна”) свобода. Внутрішня свобода має межу, яку відчуває особа, керуючись у своїх діях власною свідомою волею, своїм розумом і стійкими переконаннями, а не миттєвими поривами чи обставинами. Протилежними до “внутрішньої свободи” є не примус інших, а вплив тимчасових емоцій, моральна та інтелектуальна слабкість. Якщо особа не досягає успіху в тому, що вона після тверезих роздумів вирішила зробити, якщо її наміри чи сила покидають її у відповідальний момент і їй не вдається зробити те, чого вона прагне, то можемо сказати, що ця особа “невільна”, а є “рабом своїх пристрастей” [5, с. 23].

Така різноманітність видів свободи дає змогу подивитись по-різному на це складне явище під будь-яким спектром суспільного життя, і як наслідок глибокого осягнути усю її сутність.

Доволі важливим є простежити взаємозв’язок і взаємодію свободи з іншими суспільно-правовими явищами, такими як: відповідальність, демократія, мораль та право. Це дозволить детальніше ознайомитися з основними проявами свободи.

Свобода полягає у тому, щоб бажати щось певне. Хоч звичайна людина бачить свободу у можливості чинити довільно, але саме у цій довільності – причина її несвобод [4, с. 34]. Саме через це свободу визначають як всездозволеність, анархізм та безкарність, проте таке трактування свободи є помилковим. В юридичному праві не існує абсолютної свободи. Свобода, окремі її прояви мають певні межі, які закріплені в юридичних нормах. Порушення цих меж, “вихід” за ці межі, тягнуть за собою і настання юридичної відповідальності. У демократичних державах проголошується загальнодозволений принцип правового регулювання: “людина може робити все, крім лише того, що прямо заборонено законом”.

Свобода означає не тільки те, що індивід має можливість вибирати і несе тягар відповідальності за цей вибір; вона також означає, що індивід повинен відповідати за наслідки своїх дій, заслуговуючи на похвалу чи покарання. Свобода і відповідальність нерозривні [5, с. 77]. Кожен член суспільства керуючись свободою у виборі своєї поведінки, повинен усвідомлювати відповідальність за наслідки цього вибору. Свобода і відповідальність, зокрема юридична, нерозривно пов’язані між собою.

Дослідження свободи як чинника функціонування демократичної політичної системи започатковано класиками лібералізму (Дж. Локк, Б. Констан, Т. Пейн, С. Бентам, Дж. Адамс, А. Гамільтон, Т. Джеферсон, Дж. Дьюї). Їхньою заслугою можна вважати розкриття такого взаємозв’язку свободи і демократії, за якого демократія – це засіб для досягнення свободи, а свобода – необхідна умова функціонування демократичної політичної системи [10, с. 5]. Адже головним завданням демократичної держави є правове закріплення свободи, а однією із функцій свободи виступає захист демократії.

Ліберальна теорія розглядає людину як автономного і самодостатнього індивіда, а суспільство – як механічну конструкцію. Але беззастережні вимоги свободи в ліберальній теорії трапляються не часто. Так, представник лібералізму, російський вчений-юрист І. Ю. Андрієвський (1831–1891 рр.) відстоював вільне виявлення людської волі в усьому. Водночас він передбачав неминучі обмеження цієї волі у випадках загального державного інтересу. І. Ю. Андрієвський підтримував ідею правової держави, де свобода людини найкраще уживалася б із суворими правовими нормами. Він прагнув погодити можливу свободу діяння громадянина з поліцейськими

обмеженнями. Держава, на думку І. Ю. Андрієвського, повинна не лише забезпечувати за допомогою закону права людини, але також сприяти створенню умов для безпеки і добробуту, а як наслідок – для надання допомоги кожній окремо взятій людині. Здійснюючи примусові заходи, держава має дотримуватися тих самих засад, яких повинні дотримуватись приватні особи та їх об'єднання, надаючи допомогу окремій особі [11, с. 26].

Щодо взаємодії свободи і моралі, то вона полягає у тому, що людина завжди має вибір на користь добра чи зла. Чи можливо вважати по-справжньому свободною людину, яка “вільно” обирає брехню, насильство, зраду, тобто те, що суперечить самій сутності людини, її вищому призначенню?...Чому ми повинні вважати свободним злочинця?! І річ тут не тільки в тому, що індивід часто стає рабом гріха, зла, аморальних бажань. А тому, що злочинець реалізовує найгірше своєї душі, ті схильності, що зовсім не є уособленням людини [4, с. 42].

Однак, розуміння “добра” і “зла” є часто оціночними поняттями. У різні історичні періоди, в різних суспільствах їх розуміння є неоднаковим.

Найбільш повним виразником свободи виступає право, яке закріплює основні детермінанти свободи та сприяє її реалізації.

О. О. Пунда зазначив, що будь-якої іншої форми буття і втілення свободи у суспільному житті людей, крім правової, людство до сьогодні не вигадало. Проте це і неможливо ні логічно, ні практично. ...Люди є вільними в міру їхньої рівності, і рівні в міру їхньої свободи. Неправова свобода, свобода без загального масштабу і єдиної міри, так би мовити, “свобода” без рівності – це ідеологія елітарних привілеїв, а так звана “рівність” без свободи - ідеологія рабів і пригнічених мас (з вимогами ілюзорної “фактичної рівності”, підміною рівності зрівнялівкою тощо) [4, с. 36].

З огляду на це, ми можемо говорити про два взаємопов'язані поняття: “свободу у праві” та “право на свободу”, які відповідно розглядаються як ціле та частина.

Свобода у праві – це система встановлених суспільством можливостей здійснювати власну поведінку відповідно до визначеного законом ступеня необхідності та бажання у певний період часу, що забезпечується державою. Так, Конституція України у ст. 23 чітко закріплює ідею свободи, вказуючи на те, що *“Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості”*. А ч. 1 ст. 19 Основного Закону констатує: *“Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством”* [12]. Відповідно до цього положення особі дозволяється робити все, що не заборонено законом. Саме так сьогодні свобода закріплена у праві: з одного боку, закріплюється довільність поведінки, а з іншого, – закон встановлює відповідну міру відповідальності за переступання встановлених меж поведінки чи посягання на свободу інших людей. Тобто свобода у праві виражається саме через закріплення основоположних принципів (гуманізму, демократичності, рівності) та відповідних прав людини, серед яких і право на свободу.

Право на свободу – це сукупність нормативно-правових конструкцій регулювання морально-зумовленої поведінки фізичної особи (людини, громадянина) у різноманітних проявах свободи у праві. Навіть приблизне законодавче окреслення сфер прояву свободи у праві виявляється винятково складним. Проте на певному етапі історичного розвитку суспільство акцентує увагу на окремих проявах свободи, які є найважливішими на думку сучасників [4, с. 44]. Отже, у законодавстві України є закріплені окремі прояви свободи, що виражаються у мовній конструкції свободи вираження слова, поглядів, думок, переконань, свободи світогляду і віросповідання, свободи пересування тощо.

Висновки. На підставі вищенаведеного, можемо зробити висновок, що свобода – це складне явище, яке потребує комплексного та всебічного вивчення. Свобода виступає природною ознакою і

водночас необхідністю людини, є втіленням самодостатності та індивідуальності кожного. Різноманітність видів свободи дає змогу детальніше ознайомитися з її істинною суттю, а дослідження взаємозв'язків свободи з іншими явищами (такими як право, мораль, відповідальність) сприяє встановленню основних її проявів. Особливість свободи полягає у її суперечності: якщо вона необмежена, то сама себе усуває. У такий спосіб визначається взаємозв'язок відповідальності і свободи, адже ці поняття трактуються як нерозривні. Право постає основним виразником свободи, є основною формою втілення свободи. Україна, формуючи демократичну, правову державу проголосила, визнала у законодавстві найбільш важливі, необхідні прояви свободи людини.

1. *Короткий словник філософських термінів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 32.fatal.ru/src/files_predmet/Philisophy/slovnuk.doc.* 2. *Петрушенко В. Філософський словник : терміни, персоналії, сентенції. – Львів : Магнолія 2006, 2011. – 352 с.* 3. *Современный философский словарь / под ред. д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова. – М.; Бишкек; Екатеринбург, 1996. – 608 с.* 4. *Пунда О. О. Право на свободу: монографія. / О. О. Пунда. – Х. : Евріка, 2006. – 284 с.* 5. *Гаєк Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. / Ф. А. Гаєк. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.* 6. *Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / В. С. Макарчук. – Вид. 6-те, доп. – К. : Атіка, 2010. – 624 с.* 7. *Макарчук В. С. Основи римського приватного права : навч. посіб. / В. С. Макарчук. – Вид. 2-ге, доповнене. – К. : Атіка, 2012. – 256 с.* 8. *Алексеев С.С. Філософія права / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 1999. – 336 с.* 9. *Кириленко Г. Г. О свободе человеческой воли (А. Шопенгауер, Е. и Н. Рерихи). / Г. Г. Кириленко. – М. : Знание, 1991. – 64 с.* 10. *Гапоненко В.А. Свобода як чинник функціонування демократичної політичної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dissertation.com.ua/node/678018>.* 11. *Тимошенко В. Свобода і необхідність в історії політико-правової думки / В. Тимошенко // Право України. – 2006. – № 10. – С. 24–28.* 12. *Конституція України: від 28. 06. 1996 р. з наст. змін. і доп. від 21.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.*